

GR. BENYOVSZKY MÓRICZ HADITENGERÉSZETI ÉS KERES-
KEDELEM-POLITIKAI TERVEL.

1779—1781.

Irta : THALLÓCZY LAJOS. (Befejező közlemény.)

Kaunitz herczeg 1781. jan. 19. Benyovszky tervezetéről a következő előterjesztést intézte az uralkodóhoz :

10. Elöterjesztés Benyovszky M. újabb tervéről.¹⁾

Allergdgster!

Den 19. Jänner 1781.

Euer Majt. haben mir allergdgst bedeuten lassen, dass ich über den Inhalt des von dem Grafen Benyovski an den Obersten U. v. Weber erlassenen und hier wieder angebogenen Schreibens mein ohnmassgebliches darfürhalten eröffnen sollte ; welches also hiermit in möglichster Kürze gehorsamst bewerkstellige.

Es wäre eine ganz vergebliche Arbeit, wenn ich in einigen Beweis der allgemein bekannten Wahrheiten eingehen wollte, dass kein Staat ohne blühendes Commercium, dieses ohne eigene Schiffarth, diese aber ohne hinlängliche Sicherheit zum möglichen Grad der Wohlfarth und des Reichthums gelange ; desshalb der fortdauernde Krieg mit den Barbaresquen nicht anders als zum empfindlichsten Nachtheil dchlgsten Ertzhauses gereichen könne.

Es ist auch aus den berührten und mehr andern Betrachtungen von der Kaufmanschaft, wie von den Länder- und Hofstellen zu wiederholten Mahlen und auf das dringlichste die Erneuerung des Friedens mit den Barbaresquen eingerathen worden ; womit ich gleichfalls in Thesi vollkommen verstanden gewesen ; allein die wörtliche Ausführung hat mir insolang höchst bedenklich zu sein geschiessen, als uns alle Kriegsmarine, mithin das höchsthöthige Mittel erlangte, wo nicht die Barbaresquen völlig im Zaum halten, jedoch unsere Schiffarth einigermassen bedekken zu können ; da man sonst in der beständigen Sorge leben müste, dass nur einer von den drey Cantons aus Gewinstsucht den Frieden brechen und andurch alle unsere Navigationsanstalten

¹⁾ Az 1—10. sz. a. között mellékletek a cs. és kir. titk. levéltárban.

nebst den anzuwendenden Kosten und Bemühungen auf einmahl wieder vereitelet würden.

Nachdem aber das allerhöchste Aerarium mit keinen neuen Ausgaben zu belästigen ist und bis hiehin ein neuer Fond zu Fracht und Unterhaltung einer Kriegsmarine ermanglet hat, so scheinet der von der Kaufmanschaft zuerst an Hand gegebene Vorschlag wegen einer so genannten Bulla cruciata überhaupt betrachtet allerdings Beyfall und eine gründliche Unterstützung zu verdienen; aber in Ansehung des Gegenstandes, dass nemlichen statt der Fasten die Einlössung der Dispenszettel für das Fleischessen mit 20 bis 30 Xr eingeführt und der Betrag zur Marine verwendet werden solte; solches wäre meines geringen Ermessens auf keine Weise und umsoweniger zu begnehmigen, da andurch eine Art von neuer Auslage hauptsächlich auf den armen Contribenten verweltzet und aus einem Religionsgegenstand eine Finanzoperation gemacht würde, welches sonder Zweifel den übelsten Eindruck nebst anderen höchst schädlichen Folgen verursachen müste.

Hingegen bin ich des ganz ohnmassgeblichen Darfürhaltens, dass weit weniger Bedenken und Schwierigkeiten zu besorgen wären, wenn der gantze erbländische Clerus mit alleiniger Ausnahme der Pfarrer von seinen jährlichen reinen Einkünften wo nicht 5. jedoch 4 oder wenigstens 3 Prócento zu Errichtung einer Marine gegen die Barbaresquen, mithin zu einem der Geistlichkeit anständigen guten Werk abgeben müsse und deshalb eine päpstliche Bulla cruciata, wie Spanien, Portugall, Sardinien, Genua und Neapel schon längstens erhalten, ausgewürket würde; welches auch weit vorträglicher, als die Secularisation einiger reichen Abteyen zu seyn scheinet, da dies nur ein so anderem Lande höchst empfindlich fallen und die zu beobachtende Gleichheit ausser Augen setzen würde.

Mit diesem an sich beträchtlichen Fond könnte noch ein anderer verbunden werden, wenn eine octroirte ostindische Compagnie errichtet, und dieser die Abgabe 3 oder mehr Procento von allen ihren einführenden Waren auferleget würde; wie sich dann Graf Proli bereits zu 3 Procento aus eigener Erwegung der Billigkeit anerbotten hat; und da jährlich vor 2 bis 3 Millionen Gulden ostindische Waren in Triest eintreffen dörften, sich vorläufig auf einen Fond von 60,000—90,000 fl für die Marine fast zuverlässige Hoffnung gemacht werden könnte. Ob nun zwar die zur Untersuchung des Octroi angeordnet geweste Commission dieses Anerbieten verworfen, weilen sie die Einfuhr der ostindischen Seidenstoffe der inländischen Industrie für schädlich angesehen; so dörfte sich doch bey näherer und gründlicher Untersuchung aller Umstände überzeugend ergeben, dass die erwehnten Seidenstoffe

den deutsch-erbländischen Fabriken keinen und nur den mayländischen wie auch toscanischen einigen mit dem Vortheil der Einfuhr und der davon zu entrichtenden 3 Procento keineswegs zu vergleichenden Nachtheil verursachen könnten. Da jedoch die vorberührte zwey Vorschläge nur noch als die ersten nicht genugsam geprüfte Gedanken zu betrachten sind; so unterfange mich, in ferneren alleruntertgsten Vorschlag zu bringen, dass Euer May. allergdgst sein mögte einer zu ernennenden Hof-Commission die gründliche Untersuchung der generalen Frage: *ob und welchergestalten zu Errichtung einer den Barbaresquen entgegenzusetzenden Militarmarine ohne Belästigung des Ararri Rath zu schaffen, und andurch den dringlichen Vorstellungen der Kaufmannschaft ein Gnüegen zu leisten sey*, gemessen aufzutragen. Bey welcher Untersuchung unter anderen in reife Erwegung zu ziehen seyn dürfte, dass 1mo die Einführung der eigenen Schiffarth und einer unserer Seeküste proportionirten Militarmarine nicht nur überhaupt das Commerce, mithin die Wohlfarth des Staats befördern, sondern noch insbesondere jährlichen über eine Million Gulden, so dermalen auf fremden Schiflohn verwendet werden muss, im Lande erhalten 2do dem Dominio maris adriatici, so sich die Republic Venedig anmasset und den Neckerreyen ihrer Wachtschiffen Schranken setzen; 3do die Gelegenheit zur gemeinschaftlichen Vertheidig- und Vereinigung unsrer Seemarine mit der päbstl., neapolitanischen und besonders mit der malthesischen verschaffen; 4to den Weeg mit den Montenegrinern und anderen christlichen, an den türkischen Seeküsten wohnenden Völkern ein näheres gutes Vernehmen unterhalten und wenigstens dienstbare Mannschaft an uns ziehen zu können, eröffnen; 5to vorzüglichen aber bey entstehendem Türckenkrieg zum unschätzbarsten Vortheil gereichen würde entweder die russische Seeoperation zu unterstützen oder selbsten der feindlichen Navigation und Zufuhr den empfindlichsten Abbruch zuzufügen.

Ebből az előterjesztésből megtudjuk, hogy Benyovszky ujabb tervezete mily irányban tárgyalta a haditengerészet dolgát.

Ismételte amaz általános igazságokat, hogy egy állam sem boldogulhat kereskedelem, a kereskedelem nem virágozhatik fel hajózás nélkül, ez pedig, ha nincs meg a kellő biztonsága, nem gyarapítja a jólétet. Utal a barbareszk államok kalózkodására.

Mindezekre nem akar Kaunitz hg. kitérni, mert ismeretes alapigazságok.

Az államnak nincs pénze, hogy tengerészetet szervezzen. A bulla cruciata eszméje tehát — mint 1780. márcz. 29. előterjesztésében ö maga is kifejtette — megfontolást érdemel. Benyovszky azonban egy

más eszmét is fölvetett. Azt indítványozta t. i., hogy a bőjti tilalmi czédulákat 20—30 kr. meg lehessen váltani, a jövedelmet pedig fordításak a tengerészetre. Ez az adó csak a szegény osztályt terhelné s a vallásos érzésnek — jegyzi meg helyesen Kaunitz — nagy ártalmára lenne.

Azt hiszi azonban, hogy az örökösi tartományok összes papsága — a plébánosok kivételével — tiszta jövedelmének 3—5%-l megadózható lenne a tengerészeti céjlakra. E jó célra Spanyolországban, Portugaliában, Sardiniában, Genuában és Nápolyban már régóta dívik a bulla cruciata. Sokkal többet használ ez, mint néhány gazdag apátság saecularisatioja.

Ezzel a tetemes alappal össze lehetne kötni az esetleg szab. felruházandó keletindiai társaságtól fizetendő 3% illetéket. Ez az illeték — mint 1780. márcz. 29-én is kifejti — 60—90.000 frtot jövedelmezne a tengerészeti céjlakra. Védelmezi a szabadalom eszméjét, az legföljebb a milanói és toskanai selyemszöveteknek ártana valami keveset. Mindenzen, még csak az eszmék terén mozgó ajánlatok megvizsgálására, küldjön ki a felség egy bizottságot, a mely arról tegyen javaslatot, hogyan lehet a kincstár megterheltetése nélkül a barbareszk államok ellen haditengerészetet szervezni.

E bizottság azután vegye fontolóra, hogy 1. jelenleg 1 millió frt megy el az idegen vállatok fizetendő szállítás számán; 2. szóban forog az *adriai tenger dominiuma*, melyet *Velencze arrogál magának*; 3. vegye fontolóra, hogy a pápai, nápolyi s különösen a máltai tengerészettel cooperáljon-e hadi tengerészettel; 4. hogy a hadi tengerészet a montenegróiakkal s a török birodalom keresztény népeivel rokonszenes viszonyt lesz hivatva teremteni; 5. esetleges török háború alkalmával e hajóhad az oroszszal együtt operálhat s a töröknek árthat.

Kaunitz terjedelmes s politikai szempontból jelentős előterjesztésének Benyovszkyt illetőleg nem volt eredménye. II. Józsefet minden esetre a pénzügyi szempontok riasztották vissza, de meg a biztos garanciák hiánya is. Az egész tárgyalás megmaradt becses anyagnak, mely a közös hadi tengerészet története első fejezetének egyik érdekes adaléka.

Különben kérdés, hogy József ez esetben nem cselekedett-é helyesen? Jó kezekre bízta volna-e a vállalkozást? Erre megfelel Benyovszky gr. szállítási tervének a sorsa.

V.

Mindezknél az érdekes, de életbe nem lépett hypothetikus tervezeteknél fontosabb a 6. sz. a. közölt javaslat, mely a magyar kiviteli forgalom növelésére irányult és noha csak rövid időre, de tényleg mégis megvalósult.

Elutasítva a tengerészeti javaslat, Benyovszky a magyar forgalmi tervezetet — minden esetre biztatás alapján — a bécsi ált. udvari kamarához nyújtotta be. Az udvari kamara az immár Magyarországgal közigazgatásilag is egybekapcsolt tengerpartról lévén szó, ezt a tervezetet 1780. jul. 8-án illetékes fórumához: a magyar udvari kánczelláriához tette át.¹⁾

A magyar udvari kánczellária rokonszenvvel fogadta a vállalkozást s az ügyet a helytartótanácshoz, s a magyar tengerpart kormányzójának — akkoron Székelyi Majláth József, később gr. — küldte meg.²⁾

E tárgyalások folyamában gr. Benyovszky szükségét láttá, hogy a magyar kánczellária révén beadványáegy újabb emlékiratban magyarázza. Most már nem az egyetemes hálózatról, hanem a *fiumei* forgalomról volt szó.

Vállalata — e beadványa szerint — a tengerpart felé vezető úton: 60 társzékéről áll, mely négy állomáson van elhelyezve. És pedig: Károlyvároson, Bosiljevon, a šušicai hidnál (Ponte Šušica) s Fužine mellett 15 társzékéről áll a kocsipark. A szekerek elő négy ökröt fognak, egy-egy hajtó jut minden szekérhez. 15 társzékér egy-egy „brigade-ot“ tesz, melyet egy lovas strázsa kisér.

A vállalat élén áll a fölfüggyelő, aki alá négy állomási igazgató tartozik.

A felekkel szemben a szállítás biztonságát illetőleg Benyovszky szavatosságot vállal s kötelezi magát, hogy az árukat megszabott időre fogja a fiumei, buccarii és porto-rei tulajdonosoknak szállítani.

Az első évi, mintegy beruházási költség előirányzata: 49.500 frt. Benyovszky számítása szerint, minden egyes társzékér húsz mázsarakományt vehet, egy-egy 15 szekeres brigade tehát 300-et; ez havonkint 4500 mázsát, évenkint pedig 54.000 mázsát tesz. Megjegyzi, hogy egy-egy szekér két napig áll használatban.

Benyovszky arról is jót áll, hogy a kocsiparknak egyharmadánál is nagyobb részét a *maga, illetőleg társai számlájára* fogja kiállítani s üzembe hozni, kétharmada a közhasználatra van szánva. Ha a kormány e szállítási hálózat igazgatását rábizzza, arra kötelezi magát, hogy évenkint 200.000 mázsa forgalmat produkálhat.

A tervezet szövege:³⁾

¹⁾ Udv. Kam. Itár 1780. 3 ex Julio.

²⁾ A tárgyalások részleteit illetőleg I. Nemzetgazd. Sz. id. f. 203. s kkl. E közlemény folyamatából kitetszik, hogy a Majláth s Hadik cs. levéltárakban is lehet esetleg nyoma B. működésének.

³⁾ Orsz. Itár. Kancz. oszt. 6022—1780. sz.

Prospectus du Roulage sur la Route Caroline.

Ce Roulage consistera en 60 chariots partagés en quatre stations, savoir: Carlstadt 15, Bossilievo 15, Ponte Susicza 15 et Fussine 15. Chacun des chariots sera attelé de quatre boeufs, conduits par un homme. La Brigade de 15 chariots aura une garde à cheval pour sa sûreté, et chaque station un Directeur, le tout ensemble un Inspecteur et deux Caissiers.

Le Comte de Benyovszky garantira les marchandises qui seront confiées à son Roulage, et les remettra aux époques fixées aux propriétaires à Fiume, Buccari ou Porto Re.

Le montant de la dépense pour la première année sera de fl. 49.500.

Les chariots seront employés de deux en deux jours, et seront chacun de 20 quintaux, c'est à-dire de 3000 quintaux par fois, ensemble par mois 4500 quintaux, ensemble par année 54.000 quintaux.

Pour convaincre les particuliers le Comte de Benyovszky garantit que jamais plus d'un tiers du chariage ne sera appliqué pour son propre compte ou des associés, les deux tiers étant destinés pour le service public. Si le Gouvernement consent de laisser la direction du chariage existant au Compte de Benyovszky, il se charge de satisfaire au transport de 200.000 quintaux par année.

Le Cte de Benyovszky, m. p.

Benyovszky látván, hogy tervezetét szivesen fogadják, a részletek és a helyi viszonyok tanulmányozása czéljából Fiuméba ment, ahol az illetékes tényezőkkel személyesen érintkezett és tárgyalta. A szállítási üzlet sorsa még nem dölt el, midőn Benyovszky a buccarii vitorlavászon-gyár rossz sorsáról értesültén, 1780 szept. 17-én a következő tervezetet nyújtotta be Majláth József kormányzónak:¹⁾

Projet pour fonder une manufacture de toile a voile et d'emballage avec des rebords cangles et lignes à Buccari etc.

L'interet, que le gouvernement doit prendre pour établir une manufacture de toile a voile a Buccari en place de celle, qui viens de tomber est dicte par l'avantage de l'occupation et soutien dont jouiront les sujets.

Une manufacture de le genre occupera une quantité des sujets et leurs procurera les moyens de subsistance et de prospérité; les batimens nécessaires pour une manufacture de le genre subsistans déjà et des individues estans acoutumés au metier des tisserands le gouver-

¹⁾ Valószínűnek tartom, hogy gr. Majláth József fiumei kormányzó iratai között Benyovszky vállalatainak is nyoma maradt. Orsz. Itár. Kancz. oszt. 5562—1780.

nement ne auroit se dispenses de prendre a leure la formation de cel établissement, qui ne peut, que fleurir d'apres tous les principes d'un commerce d'économie lachant de la premier matier se faisant dans nos pays, l'emploi de la main d'oeuvre estant assure a nos propres sujets et le debit enfin de certe manufacture procurans l'acroissemens de l'importation des especes etrangeurs forment un ensemble des avantages dignes de l'attention du gouvernement.

Pour pouvoir établir avec tout la solidité nécessaire un manufacture de cette genre le comte de Benyovszky propose au gouvernement de former une société a fin de statuir un fond suffisant, il ne depend que du gouvernement d'operer et d'accellerer l'execuition en la cometet entierement aux soir et a la Direction du comte de Benyovszky, qui s'emploira avec zél pour les interets d'un brauch de commerce si utile et si generale en faveur de la Hongrie.

A Fium le 17. Jber 1780.

Le comte de Benyovszky, m. p.

E tervezetnek az a lényege, hogy Buccariban a bukófélben levő vitorlavászon-gyár helyébe az ó igazgatása alatt egy kellő anyagi eszközökkel ellátott társaság szilárd alapon állítson fel új gyárat.

E vállalkozás megértetésére meg kell jegyeznünk, hogy Weitenhüller Józsefnak Buccariban szabadalmazott vitorla- és zsákvászon-gyára volt. 1779. nov. 10-én azonban Weitenhüller, a kedvezőtlen viszonyok következtében, kijelentette a tengerparti kormányzóságnak, hogy megszünteti a munkát. A tengerparti lakosságra nézve ez a munkamegszüntetés a maga nemében katasztrófát jelent vala, ha a kormány nem jön segedelmére. Azért Benyovszkynak szept. 17-éről keltezett, általánosságban szóló tervét komolyan vette a fiumei kormányzó s fölszólította Benyovszkyl, hogy adja elő feltételeit, amelyek alatt Weitenhüller vállalatát esetleg átvenné.

A gróf okt. 17-én nyújtotta be a következő feleletét:¹⁾

Gehorsames Pro Notta.

Auf die mir genehmigst ertheilte Beantwortung von Seiten des löbl. K. auch keiserlichen königl. Littoral Gubernii über seine Vortrag, welchen ich untern 17. September dieses Jahrs die Ehre hatte zu überreichen, ermangle reicht gegenwärtig mich zu äussern, das die Ausführung meines patriotischen unternehmens bloss davon abhanget, dass mir folgende bedingnusse zugesichert sein sollen.

Primo. Dass mir alle bis dato von Herrn Josef von Weitenhüller besessene Gebäude ohnentgeltlich zugesichert werden sollen, damit ich

¹⁾ Ad Udv. kancz. 5562—1780.

solche nach meine willkuhr und als mein Eigenthum gebrauchen könne, in so ferne solche zur Aufrechthaltung eine Fabrique angewendet sein worden.

Secundo. Dass alle in sothaner Fabrique verfertigte Effecten durch eine Dauer von zehen Jahren hiedurch frei von allen auflagen exportiert werden können, wogegen mir keine Faveur über die importation Sorten vorbehalte.

Tertio. Das annoch mir das löbl. Gubernium so einen geraumen platz am uffer der See zu übergeben geruhen wolle, damit ich solchén zur Trockung, ausbreitung und mangelung wenn es erforderlich wäre der fabricirten Leinwand gebrauchen könne.

Wene nun das löbl. kaiserl. auch kaiserl. königl. des gesammten Littorals Gubernium über sothane Puncten kein Anstand findete, so erbethe hoch dasselbē, dahin einzuleiten, damit ich in Lauf des Monathes Novembris dieses Jahres sothane Fabrique in Besitz nehmen könne.

So geschechen Fiume den 17. Octobris 1780.

Graf Moritz von Benyovszky, m. p.

E beadványa szerint Benyovszky azt óhajtotta, hogy a Weitenhüller-féle helyiségeket bocsássák feltétlen rendelkezésére, adjanak 10 évi adómentességet gyártmányai részére, továbbá jelöljenek ki számára a tenger partján egy száritó helyet. A gyárat ez esetben már november hó folyamán akarja megnyitni.

A tengerparti kormányzó, tekintve a tengerparti lakosság érdekeit, s tekintetbe véve a magyar kendertermelésnek is a hasznát, Benyovszky tervezetét határozottan pártolja. Megjegyzi azonban, hogy a Benyovszkynak adandó kedvezményeket akkép kell értelmezni:

1. hogy az épületeket Buccariban ingyen kapja ugyan,¹⁾ de köteles a gyárat felállítani. A gyár Buccari város hatósága alá tartozik, leltár tekintetében pedig Weitenhüller Józseffel kell megegyeznie.

2. A gyártmányok szabad kivitele addig tartson, míg Fiume, Buccari és Porto-Ré szabad kikötő marad.

3. Száritó helyet Benyovszky válasszon magának, ha magános kezén lévő kellene neki, egyezzék meg vele. Ez előterjesztés értelmében, a gyárat decz. 9-én kelt resolutióval meg is kapta Benyovszky.

A vászongyár ez ügyével kapcsolatban folyt a szállítási üzlet dolga. Benyovszky az — újabban felmerült kérdéseket magyarázandó — 1780. okt. 24-én a következő jegyzéket terjesztette az udv. cancellária elé:²⁾

¹⁾ A tárgyalást I. Ng. Szemle 203—6 ll. Weitenhüller keresztnéve a 203 I. József helyett tévesen van Jánosnak írva.

²⁾ Mellékelve a mk. udv. kancz. 1781. 1. számú ügyiratához.

Note,

Le Comte de Benyovszky en suivant l'idée du Gouvernement s'est attaché particulièrement à lever les obstacles qui se présentent journallement sur le roulage, tant pour ce qui regarde de la conservation des marchandises, que pour la célérité du transport. Il n'a pu trouver autre expedient plus convenable pour le bien général du commerce de l'exportation que d'assurer un transport suivi, depuis Carlstadt jusqu'au bord de la merce qu'il vient d'executer dans la ferme persuasion que le Gouvernement regardera son entreprise comme un effet de son zèle patriotique, étant le seul à remplir l'objet de l'augmentation du commerce d'exportation de l'Hongrie. L'exécution de cette entreprise a conduit le Comte de Benyovszky à calculer les combinaisons nécessaires pour en faciliter les détails, et il s'est convaincu que pour donner une stabilité et toute assurance requise à l'activité du commerce il faut réunir les deux charriages sous une seule et même direction, parce qu'alors le roulage établi à propres frais soutiendra celui qui sera exploité par le paysan, et ce dernier épargnant l'entretien de boeufs dans quelques unes des stations à présent, formera les facilités pour doubler la force du roulage dans celles où les boeufs manquent. Ce sujet exposé suffira, je me flatte an Gouvernement éclairé pour le convaincre de la verité de l'assertion: en conséquence le Cte de Benyovszky présente à cet effet Tes propositions au Gouvernement comme il suit:

1.º Que le Gouvernement agrée les propositions que le Cte de Benyovszky fait de se charger de tout le roulage, de Carlstadt au port de mer, en l'unissant à celui établi à ses propres frais, bien entendu à commencer du premier Janvier 1781.

2.º Que à commencer de cette époque le Gouvernement lui remettra les magazins, écuries et poids et autres utensiles qui ont été destinés jusqu'ici pour le roulage public et.

3.º Que le Gouvernement tiendra la main dans toute saison à l'entretien des chemins: à ces conditions le Cte de Benyovszky s'engage de son côté de solder pour le même objet un fl. pour chaque quantité de 100 quintaux de transport et

1.º D'établir à ses frais et dépenses les voitures propres à la conservation des marchandises, pour ne se servir que de bestiaux des paysans, et par ce moyen.

2.º De transporter, si le cas l'exige jusqu'à deux cents mille quintaux annuellement de marchandises du crû de l'Hongrie, depuis Carlstadt jusqu'à Fiume, Buccari an Porte Re, si telle quantité s'y trouver à transporter; e da solder lui même tous les employés de ce roulage établi, autant qu'il trouvera nécessaire à son entreprise.

3.º D'entretenir tous les bâtiments, écuries etc. qui lui seront confiés en très bon état à ses propres frais et dépenses.

4.º Enfin de faire jouir avec une parfaite égalité tous les négociants de l'avantage que cet établissement patriotique doit leur procurer.

Il ne dépendra que du Gouvernement de faire savoir ses intentions définitives sur cet objet au Cte de Benyovszky en le faisant le plutôt possible afin qu'il puisse prendre à temps les mesures pour opérer et exécuter cette entreprise.

Fiume le 24 8-bre 1780.

Le Cte de Benyovszky m. p.

,A kormány — úgymond — vállalatát az ó hazafias buzgalma bizonyítékának tekintheti, minthogy ö az egyetlen, aki arra vállalkozik, hogy a magyar kiviteli kereskedelem emelését megvalósítsa.“

Megjegyzendő, hogy a károlyváros—fiumei útvonalon az osztrák régime alatt az áruszállítást a parasztfuvarosok közvetítették. Mindez még a végvidéki s a belső ausztriai kormányok rendezték be. Ezért akarta Benyovszky az államilag berendezendő károlyváros—fiumei szállítást 1781. jan. 1. kezdve a saját igazgatása alá venni. Azt kívánja tehát, hogy a kormány adja át neki az összes fundus instructust: rakkódókat, istállókat, mérlegeket stb. Az állam gondoskodjék az utak jókarban tartásáról, a miért Benyoszky minden mázsától 1 frtot fizet. A kocsikat (tár-szekereket) Benyovszky állítja elő, a parasztok pedig az igás állatokat bocsátják rendelkezésére.

Ha kell, 200,000 mázsa magyar terméket juttat el a tengerpartig, Ő fizeti az összes alkalmazottakat, valamint a fundus instructus karban tartása az ó kötelessége. Igéri, hogy minden kereskedőt egyformán fog a szállítás előnyeiben részesíteni.¹⁾

A magyar udvari kanczellária mindenkorban a legnagyobb rokonszenvvvel azon iparkodott, hogy a tárgyalás folyamában előállott nehézségeket eltávolitsa, a félreérteket eloszlassa s a kivitelt elősegítse.

József császár nem könnyen intézte el az ügyet, mely — Benyovszkyról, akár mint vélekedjünk is — mégis csak az ó biztatásának az eredménye. Mint rendesen a „Staatsrath“-nak adta ki a véleménye

¹⁾ Az udvari kamara megbizásából Weiss Mátyás cs. alezredes és belső osztr. tart. főmérnök kiváló szakértelemmel elkészítette a Karolina-út (Károlyváros—Fiume—Buccari) alaprajzát, épületeit, térképét. E munkálatot a közös p. ü. lt. kéziratai közt örzik. No 71. D. A tengerparti kereskedelmet átalán érdeklő munkálatok, Franz M. Mayer: Die Anfänge des Handels und der Industrie in Oesterreich und die orient. Compagnie. Innsbruck. 1882. Ugyanattól: Zur Geschichte österr. Handelspolitik unter Kaiser Karl VI. Mitth. des Inst. f. oest. Gf. 1897. 129. l. Takáts Sándor dr. jelentős közleményei e folyóiratban jelentek meg.

jelentéstétel végett a kanczelláriának 1780. nov 17.¹⁾), majd 1780. decz. 1. kelt²⁾ előterjesztései.

A Staatsrath két rendbeli véleményes jelentése így szól:

II. A „Staatsrath“ véleményes jelentése a m. udv. kanczellária 1780. decz. I. fölterjesztéséről.

Vortrag der hunger. Kanzley von 1. Dezember 1780 die Aufklärung einiger Bedencken so in Anbetracht des mit dem Graf Moritz Benyovsky wegen eines auf der Caroliner Strasse zu Beförderung der Kaufmannswaaren errichtenden Fuhrweesens bey dem Szeveriner Comitat anstossenden Contractes obwalten, betreffend.

Auf den in dieser Angelegenheit von der hungar. Kanzley unterm 17-ten Novembr. erstatteten Vortrag haben Ihro Mayst. resolviret, dass die Kanzley ehe die ihr mitgetheilte Bedenken durch Erläuterungen aus dem Wege räumen solle. (vid. vot. Bogen 1912.)

Diese Bedenken können hauptsächlich auf folgende vier Puncten reduciret werden, und zwar:

1mo dass in Anbetracht des diessfalls anzustossenden Contracts eine gewisse Zahl der Jahre ausdrückl. bestimmet werden sollte, wie lang dieser Contract zu dauern hätte. Hievon glaubet die Kanzley von darum gänzl. zu präscindiren, weilen einestheils ohnehin die Vorsehung geschehen, dass sowohl die Handelsleute ihre Waaren auch durch andere Fuhren befördern, als auch die Contribuenten ihre Fuhren auch einem andern Handelsmann vermiethen dörfen, anderntheils bey unbestimmter Contractzeit auf dem Fall, wo das Versprechen nicht erfüllt würde, selber sogleich wiederum aufgehoben werden könnte.

2do sollte die Art und Weise, wie das Fuhrweesen dermalen eingereichtet ist, näher erklärt und bestimmt werden.

Die Kanzley erwähnet, dass in Betref der Caroliner Strassen immer den Einwurf gemacht worden, dass selbe unwandlbahr seyn. Um aber diesen Einwurf, welcher in dem vernachlässigten Fuhrweesen bestand zu heben, seye von dem vormaligen croatischen Concilio ein Plan, nach welchen das Fuhrweesen würcklich bestehet, entworffen, und 4 Puncten darinnen festgesetzt worden, nemlichen:

a) Dass die Strassen in 4 Stationen eingetheilet worden, auf welchen das vorgespannte Vieh abgewechselt wird.

b) auf jeder Staon sich ein Director befindet, so die Weiterfuhren besorget, die Waaren untersuchet, denen Contribuenten das

¹⁾ Bécsi cs. és kir. titk. Itár 1912. sz. Staatsrath 1780.

²⁾ U. o. 2115. sz. 11. és 12. sz. a. közöljük.

gebührende Fuhrlohn auszahlet und über alles ein umständl. Protocoll führet.

c) auf denen Zwischenstationen die Waaren in einem Magazine abgeladen werden, wo wegen der weiteren Beförderung Sorge getragen wird.

d) von dem Commercialfond zu Bestreitung der nöthigen Auslagen einige 1000 fl anticipiret worden, wohingegen jetzo auf jeder Staon 1 Xr von obbemeldten Fuhrlohn abgezogen wird, theils zur Zurückzahlung der anticipirten Summe, theils zur Bestreitung der fernern Auslagen.

Welche Vecturationsordnung von Ihro Mayst. adprobiret, und mit so guten Erfolg ins Werck gesetzt worden wäre, dass schon dermalen beyläufig 30,000 Centen Kaufmannswaaren jährl. auf der Caroliner Strasse befrachtet werden.

3to müsste sorgfältigst verhütet werden, dass nicht durch die zu übergebende Vecturationsdirection die übrigen Kaufleute in ihrem Commerce verhindert, oder sonst beschädigt werden.

Die Kanzley glaubet, dass durch die ad lumen eingerathene Modificaon niemanden ein Zwang angeleget werden könne.

4to da dem Grafen alle vorhandenen Magazinen und Gewichter wegen den errichten wollenden eigenen Commerce überlassen werden, wäre zu besorgen, dass die Contribuenten aus Abgang anderer Magazine indirekte gezwungen würden, ihre Fuhren demselben zu vermiethen, folgl. auch die Kaufleute bemüssiget würden, ihre Waaren von dem Grafen willkührl. frachten zu lassen.

Um die Bedencklichkeit vollkommen zu heben gedencket die Kanzley in dem Contract ausdrücklich zu bemerken, dass der Graf zwar die Direction vor sich haben, jedoch gehalten seyn solle, alle Waaren in die ihm übergebenen Magazine ohne Unterschied, wenn sie auch fremd und mit andern Fuhren gefrachtet worden sind, absetzen, wie auch die Gewichter gebrauchen zu lassen, anbey auch die Oberdirection dem Szeveriner Comitat, und Gouverneur zu Fiume auch führerin überlassen seyn solle.

Die Kanzley erachtet also, dass dieser Contract nach deren angerathenen Modificationen umso mehr ratificiret werden könnte, als 1mo Graf Benyovsky sich anheischig macht, jährl. bis 200,000 Centen Kaufmannswaaren zu beförtern, welches sich von denen armen Contribuenten kaum in vielen Jahren versprechen lasse.

2do der Commercialfond, so sehr eingeschränkt ist, dass er fremde Gelder aufnehmen müssen.

3to bey dem Unstand, wo dermalen Franckreich und Spanien

mit England im Kriege stehet, mit allen Eyfer getrachtet werden müsse, das hung. Commerce gegen die Meerseite zu befördern, endlichen

4to da es den Einwohner sowohl an denen erforderlichen Kännntnüssen als der practischen Übung des Commerce fehlet, vortheilhaft wäre, wenn der mehrere Erfahrung besitzende Graf nebst der Direction mit eigenen Waaren Versuche machen und andren hinzu eine Aufmunterung geben würde.

(Más kéztöl.) Mir scheint ganz vorsichtig geschehen zu seyn, dass in dem Contract keine Zeit dessen Dauer bestimmet worden, weil man hindurch freye Händ behält, solchen bey widrigem Erfolg aufzuheben, oder anders zu modalisiren. Ingleichen dürfte ad 4tum durch den angebrachten Zusatz allen vorhin obwaltenden Bedenklichkeiten abgeholfen seyn. Ich verspreche mir viel gutes von dieser Unternehmung. Den 15. Dec. 1780. Gelber.

Wenn die bisherige Stationen zum Bespannungswchsel in ihrem Stand belassen werden, und jede Particularfrachtfuhr eben so wie bis anhero unter gleicher guten Obsicht fortan besorgt wird, so habe bey dem modifirten Antrag der Kantzley nichts zu erinnern, Löhr.

Den. 16. Decmbr.

Similiter Kresel.

In sich bleibt es jederzeit gefährlich, jemand die Direction des Fuhrwesens für andre zu überlassen, der selbsten durch das Fuhrlohn und Handlung Nutzen für sich zu ziehen sucht, weilen er durch Verzögerung der frembden Fuhrleuth mehre Genauigkeit gegen frembde, als gegen sein eigenes Fuhrwesen, und tausend Chicanen, die nicht voraus benent werden können mit Bedrückung frembder Fuhrleuthe und Kauffleuthe sich indirecte jenes Privativum verschaffen kän, welches die Kanzley ihme mit so gutten Grund versagt. Ich wäre also der Meynung, dass ihme in Ansehung der Errichtung des Fuhrwesens und des Handels nichts in Wege zu legen, doch zu probiren seye, ob er nicht solches, ohne dass ihm die Direction des Fuhrwesens anvertrauet würde, übernehmen wolle. Konte er dazu nicht bewogen werden, so könnte dem Gouverneur von Fiume und dem Severiner Comitat aufgetragen werden, auf ihn das wachsambste Aug zu haben, ob er Fuhr- und Kauffleuth bedrücke, damit sodann ohne Verzug Rath geschafft werde. Es wäre eine Einrichtung zu treffen, mittelst welcher man einsehen könne, wie viel Centner Waren durch Landes-Furleuthe abgeführt werden, auch jener Unterschied beyzusetzen, was sie auf seine, oder ihre eigene Rechnung führen, damit man beurtheilen könne, ob das Landfuhrwesen bey seiner Einrichtung ab- oder zunehme. Ihme Benyovsky wäre zu erkennen zu geben, dass man ihm alle eingestandene Vortheile alsbald entnehmen würde, wenn man die Bedrückung

des inländischen Fuhr- und Kauffmannes wahrnehmen sollt. Es wäre ihm anzubinden, dass alle ihm nicht gehörige Waren bey der Magazinirung, Abwegung, mit einem Worth in allen Stücken so wie seine eigene, ingleichen die zu seinen Handen nicht führende Fuhr so wie seine eigene behandelt werden solle; hauptsächlich solle die einkommende andern zugehörige auf seine Rechnung nicht geführte in Ansehung seiner eigenen oder durch ihn verführte Waaren nicht zurückgesetzt, sondern nach Mas als sie ankommen, expedirt werden, worüber ein eigener Rollo zu führen seyn wird, damit man durch dessen Einsicht sich der Befolgung dieser Anordnung versichert halten könne.

Den 19. Dec. 80.

C. Hatzfeld—Gleichen.

Resolutio.

Ich begnehmige das Einrathen der Kanzley mit dem einzigen Zusatz, dass, da zur Industrie, Handlung und Verschleis nichts Unentbehrlicheres ist, als Freyheit, und nichts schädlicher als privativa und Monopolia, dem Beniowsky zu bedeuten seyn wird, dass wann sich andere vorfinden würden, die die Transporte um die nemlichen Bedingnissen als wie er bestreiten würden, und Magazine machten, es ihnen auch verwilliget werden würde: welches dann auch im Königreich bekannt zu machen seyn wird.

D. 18. Dec. 780.

Joseph m. p.

Beigefüft: Vortrag der hungar, Kanzley vom 1. Dec. 1780 die Aufklärung der bey dem Contracte mit dem G. Benyovsky in Betreff des Fuhrwesens auf der Carolinerstrasse geregten Bedenken betr.

Als die hung. Kanzley letzthin unterm 17. Nov. den Conctact, welchen Graf v. Benyovsky zur Beförderung der Kaufmannswaaren auf Karoliner Strasse mittels eines errichtenden eigenen Fuhrwesens mit dem Szeveriner Comitat angestossen hatte, zur allerhöchsten Ratification vorlegte; wurden derselben einige aus dem Voto des Grafen v. Hatzfeld ausgezogene dabey obwaltende Bedenken zur näheren Aufklärung mitgetheilet. Über selbe giebt Sie nun mittels dieses Vortrages folgende Erläuterung.

Erstens wäre von dar *antragenden Bestimmung einer Zahl Jahre, wie lang nämlich dieser Contract zu dauern hätte,* von darum ganz zu präscindiren, weil 1mo schon überhaupt vorgesehen worden, dass sowohl den Handelsleuten ihre Waaren durch die Benyovsky'schen oder andere Fuhren befördern zu lassen, als auch den Comitaten freygelassen worden, ihre Fuhren dem Benyovsky oder andern Handelsleuten zu vermieten; 2tens weil solcher gestalten, wenn der Contract nicht auf

eine gewisse Anzahl Jahren, sondern auf unbestimmte Zeit ratificiret würde, im Fall dass Benyovsky sein Versprechen nicht erfüllen wollte oder könnte, sodann dieser dem Fuhrwesen minder nützliche Contract um so leichter wieder aufgehoben werden könnte.

Zweyten. Auf die Bemerkung, dass die Art und Weise, wie das Fuhrwesen dermalen eingerichtet sey, näher aufgeklärt werden sollte, antwortet Sie: Es sey bey der Carolinerstrasse immer eingewendet worden, dass sie unwandelbar, und es unmöglich sey, auf selber ein Commerce aufzubringen, oder mit Vortheil zu treiben. Um diesen in der Vernachlässigung des Fuhrwesens gegründeten Einwurf zu beheben, sey von dem vormaligen croatischen Consilio ein Plan, nach welchem das Caroliner Fuhrwesen dermalen wirklich besteht, mit folgenden 4 Sätzen gemachet worden: A) dass die Strasse in 4 Stationen eingetheilet worden, auf welchen das vorgespannte Zugvieh abgewechselt wird. B) auf jeder Station befindet sich ein Director, der die weiten Fuhren besorge, die Waaren untersuche, den Contribuenten das Fuhrlohn auszahle, und alles genau protocollire. C) Auf den Zwischenstationen werden die Waaren in einem Magazine abgeladen, und für deren Weiterbeförderung daselbst gesorget. D) Zu Bestreitung aller hiebey nöthigen Auslagen seyn aus dem Commercialfonds einige tausend Gulden anticipiret worden, wogegen auf jeder Station 1 Xr von dem Fuhrlohn theils zur Zurückzahlung der anticipirten Summen abgezogen werde. Diese Fuhrordnung sey allergnädigst approbiret und in so guten Erfolg gesetzt worden, dass schon dermalen gegen 30,000 Zent. Kaufmannswaaren jährlich auf der Carolinerstrasse befrachtet wurden.

Drittens glaubet die Kanzley, dass durch die ad primum eingerathenen Modification der Besorgniß einer Gefahr für den Kaufman, oder eines Zwanges für den Contribuenten schon hinlänglich vorgebogen sey.

Viertens zu Behebung der Bedenklichkeit, dass weil dem G. Benyovsky alle vorhandene Magazine, Wagen und Gewichter überlassen worden, die Contribuenten gezwungen würden, aus Abgang derselben ihre fuhren ihm zu vermieten, so wie auch die Kaufleute, ihre Waaren von demselben willkührlich frachten zu lassen, könnte nach Meinung der Kanzley dem Contracte ausdrücklich beygesetzt werden, dass Benyovsky zwar die Direction des Fuhrwesens für sich haben, jedoch immer gehalten seyn solle, alle Gattungen Waaren in die ihm übergebenen Magazine ohne Unterschied ob es seine eigenen, oder fremde Waaren, mit seinen oder anderen Fuhren gefrachtet seyen, abzusetzen, wie auch die Gewichter ohne allen Anstand gebrauchen zu lassen, anbey die Oberdirection und Aufsicht über des Fuhrwesens dem Szeveriner-Comitat in dessen Bezirk die Carolinerstrasse lieget, und dem Gouverneur von Fiume überlassen

bleiben solle. Da diese letzteren nun keinen Anstand gegen den Vorschlag des G. Benyovsky gehabt haben, andurch auch die bisherigen Hindernisse des Caroliner Fuhrwesens am besten gehoben werden könnten, so erachtet die hungar. Kanzley, dass der Contract unter den oberwähnten Modificationen ratificiret werden könnte, da 1-mo Benyovsky sich anheischig mache, von nun an jährlich bis 200,000 Cent. Kaufmanswaaren zu befördern, welches sich von den armen nur mit kleinen hölzernen nicht mit Eisen beschlagenen Wägen versehenen Contribuenten kaum in vielen Jahren versprechen liesse. 2do da der Commercialfonds dermal so eingeschränket sey, dass man selbst zu Bestreitung der höchstnötigen Ausgaben fremde Gelder aufnehmen müssen. 3to da man bey dem jetzigen Kriege zwischen Frankreich, Spanien und England den glücklichen Zeitpunkt zu Beförderung des hungar. Commercii gegen die Meerseite bestmöglichst benutzen sollte, und 4to diess Commerce wegen der erhöhten Maute und den Einwohnern mangelnden practischen Kentnisse und Gelegenheit bisher nicht aufkommen können, mithin es für die Monarchie nützlich wäre, dass der die hiezu nöthigen Eigenschaften habende G. v. Benyovsky nebst der Direction des Fuhrwesens auch mit eigenen Waaren Versuche mache, und andren mit seinem Beispiele Aufmunterung gäbe.

Die Staatsräthe sind hierüber des Erachtens, dass wenn solcher gestalten das Particularfuhrwesen so wie bis anher unter gleich guter Obsicht fortgeführt wird, bey dem modifirten Antrage der Kanzley, durch welchen allen obgewalteten Bedenklichkeiten abgeholfen werde, nichts zu erinnern komme.

Nach Äusserung des G. v. Hatzfeld würde es in sich immer gefährlich bleiben, jemanden die Direction das Fuhrwesen für andere zu überlassen, der selbst durch das Fuhrlohn, und die Handlung einen Nutzen für sich zu ziehen suche, weil er durch Verzögerung der fremden Fuhrleute mehrere Genauigkeit gegen Fremde als gegen sein eigenes Fuhrwesen und tausend Chicanen, die nicht voraus benennet werden können, mit Bedrückung der fuhrleute und Kaufleute sich indirecte jenes privativum verschaffen könne, welches die hungar. Kanzley ihm mit so gutem Grunde versage. Er ware also der Meinung, dass zwar dem G. Benyovsky in Ansehung der Errichtung des Fuhrwesens und des Handels nichts in den Weg zu legen, anbey aber zu versuchen wäre, ob er nicht solches, ohne dass ihm die Direction des Fuhrwesens anvertrauet werde, übernehmen wolle. Könnte er dazu nicht bewogen werden, so dürfte dem Gouverneur von Fiume und dem Szeveriner Comitat aufzutragen seyn, auf ihn das wachsame Aug zu tragen, ob er Fuhr- oder Kaufleute bedrücke, damit sodann ohne Verzug Rath geschaffet werde.

Es wäre eine solche Einrichtung zu treffen, mittels welcher man einsehen könnte, wie viel Zentner Waaren durch Landesfuhrleute verführt werden, auch jener Unterschied zu bemerken, was selbe auf seine oder ihre eigene Rechnung führen, damit man beurtheilen könne, ob das Landfuhrwesen bey seiner Einrichtung ab oder zunehme. Ihm Benyovsky wäre anbey zu erkennen zu geben, dass man ihm alle eingestandenen Vortheile alsobald entnehmen würde, wenn man der Bedrückung des innländischen Fuhr- und Kaufmanns wahrnehmen sollte. Es wäre ihm fernes einzubinden, dass alle ihm nicht gehörige Waaren bey der Magazinirung, Abwägung, etc. mit einem Worte in allen Stücken so wie seine eigenen, ingleichen die zu seinen Handen nicht führende Fuhren so wie seine eigene behandelt werden sollen: hauptsächlich sollen die einkommenden andern zugehörigen, auf seine Rechnung nicht geführten Waaren in Rücksicht seiner eigenen oder von ihm geführten Waaren nicht zurückgesetzt, sondern nach Maas als sie ankommen expediret werden, worüber ein eigener Rollo zu führen wäre, damit man bey dessen Einsicht sich der Befolgung dieser Anordnung versichert halten könne.

I2. A „Staatsrath“ véleményes jelentése a m. udv. kancellária 1780 nov. 17. fóterjesztéséről.

Vortrag der hungar. Kanzley von 17ten Novemb. 1780, den von dem Grafen Moritz Benyovsky zu Beförderung der Kaufmannswaaren, desgl. auf der Carolinastrassen in Anbetracht des errichteten Fuhrwesens mit dem Szeverinenser Comitat angestossenen Contract betr.

Graf Benyovsky verpflichtet sich mittelst diesen Contracts, binnen Jahresfrist bis 200,000 Centner Kaufmannswaaren von Karlstadt nach Fiume, Buccari und Porto-Re mit denen durch ihn sicherstellenden Fuhren zu liefern, und von jedem mittelst seiner Fuhren beförderten 100 Centnern 1 fl zur Erhaltung der Carolinerstrassen in die Comitatscassa allemal abzugeben.

Die Kanzlei findet dabei nichts anderes zu erinnern, als dass ohngeachtet dieses zwischen dem Comitat und dem Grafen angestossenen Contract, um alles Monopolium zu vermeiden, sowohl allen Käfleuten ihre Waaren entweder durch den Grafen, oder andere Fuhrleute befördern zu lassen freystehen, als auch deren Contribuenten überlassen werden sollte, ihre Fuhren nach der schon bestehenden Regulaon des Fuhrlohns entweder dem Grafen oder aber einem andern und zumalén auch denen Handelsleuten zu vermiethen: Durch den Beysatz der Kanzley scheint mir alle Besorgnis wegen eines den Negotianten oder

Contribuenten schädlichen Monopolii behoben zu werden. Geller. Similiter Löhr, Similiter Kester.

Ich finde bey dieser Sache folgends zu erinnern: 1mo ist festzusetzen, wie lang den Gr. Benyovski desjenige was er verlangt bewilligt bleiben solle, 2º ist mir die Arth und Weise nicht bekannt, wie dieses Fuhrwesen dermahlen eingerichtet ist, dessen Leitung er erlangt, mithin ist es mir nicht wohl möglich, mich auszulassen, ob ihm diese Leitung auch anzuvertrauen seye; so viel aber ist gewiss, das derjenige, welcher eine Direction eines solchen Negotii für andere besorgt, welches er auch besonders auf seine Rechnung führt, einer grossen Versuchung ausgesetzt ist, seinem eigenen Negotio alles zuzuwenden, wann auch das Fremde, was seiner Aufsicht anvertrauet worden dabey leyden sollte. Mithin hätte die Canzley die behörige Vorsichten zu gebrauchen, welche den Benyovski ausser Stand setzen, das dermahlige Fuhrwesen zum Vorteil seines eigenen zu unterdrucken.

3 tio hat die Canzley sehr weisslich eingerathen, dass der Benyovsky kein privativum haben solle; es hat dieselbe aber auch darauf den Bedacht zu nehmen, auf wass Weis dessen Unternehmen die übrige Landesbewohner das Fuhrwesen zu treiben indirecte ausser Stand setze, weilen ihm Gebäude Magazine, Gewichter, mit einem Worth alles eingeraumbt wird, was zu dem Fuhrwesen gehört, wodurch die übrige dieser Nothwendigkeiten sich beraubt, mithin zu Leitung des Fuhrwesens nicht geignet seyn derften. 4to ist aus seinem Vorschlag ersichtig, dass er mit hungarischen Waren selbst Handel treiben will; wie leicht wird es ihm seyn, wann er die Direction des Fuhrwesens hat, jene Waren zurückzuhalten, deren Erscheinung auf den Handelspletzen seinem Handel schedlich seyn kann, wann sie ebender oder zugleich mit seinen Waren, auf dem nemblichen Platz eintreffen. 5to überhaupt kan er einen Kaufman vor den durch frühere, oder spetere Abführung der Waren sehr favoriren, wodurch dem Handel im ganzen ein grosser Schaden geschehen kan. Ehe also dem Begehrn des Benyovsky ein Genüg geschehe, könnten diese Erinnerungen der Canzley zu ihrer Beantwortung mitgetheilt werden.

Am 23. Nov. 780.

C. Hatzfeld-Gleichen.

Vortrag der hungar. Canzley vom 17. Nov. 1780, den vom G. v. Benyovsky zu Beförderung der Kaufmanswaaren auf der Carolinerstrasse in Anbetracht des errichtenden Fuhrwesens mit dem Szeveriner-Comitat angestossenen Contract betr.

Mittels dieses Contractes will Graf Benyovsky binnen Jahresfrist bis 200,000 Zentner Kaufmannswaaren von Karlstadt nach Fiume, Buccari

und Porto Re mit den durch ihn sicher stellenden Fuhren leisten, und von jeden mittels seiner Fuhren beförderten 100 Zentnern einen Gulden zu Erhaltung der Caroliner Strasse in die Comitats Casse allemal abgeben.

Die hungar. Kanzley findet hiebey nur ad punct. 5 zu erinnern, dass umgeachtet dieses zwischen dem Comitat und dem Grafen ange- stossenen Contractes dennoch, um alles Monopolium zu vermeiden, sowohl allen Kauffleuten ihre Waaren entweder durch den Grafen oder andere Fuhrleute befördern zu lassen frey stehen, als auch den Contribuenten überlassen werden solle, ihre Fuhren nach der schon bestehenden Regulation des Fuhrlohns entweder dem Grafen oder aber einem andern und zumalen auch den Handelsleuten zu vermieten.

Den Staatsräthen scheint durch den Beysatz der Kanzley alle Besorgniß wegen eines den Negotianten oder Contribuenten schädlichen Monopolii behoben zu werden. Graf v. Hatzfeld hat jedoch die hiernebenfindigen Bemerkungen zu machen nöthig gefunden, und glaubt, dass ehevor dem Verlangen des Gr. v. Benyovsky willfahrt wird, diese Erinnerungen der hungar. Kanzley zur Beantwortung mitgetheilet werden könnten.

Csak ezután határozott Benyovszky ügyéről II. József, már mint tényleges uralkodó, 1780. decz. 18-án kelt következő resolutióval:

„Ich genehmige das Einrathen der Kanzlei, mit dem einzigen Zusatz, dass *da zur Industrie, Handlung und Verschleis nichts unentbehrlicheres ist, als Freyheit* und nichts schädlicher als privativa und Monopolia, dem Beniowsky zu bedeuten sein wird, dass wann sich andere vorfinden würden, die die Transporte um die nemlichen Beding-nissen als wie er bestreiten würden, und Magazine machten, es ihnen auch verwilligt werden würde, welches dann auch im Königreich bekannt zu machen sein wird.“

18 X-ber 1780.

Joseph m. p.

II. József tehát, mint a szabad kereskedelem híve s a monopolium ellensége, megadta Benyovszky vállalatához az engedélyt, de a szabad versenynek nem állta el az útját. Ha Benyovszky vállalata szilárd alapra lett volna fektetve, a versenytől nem kell vala félnie. Azonban máskép állott a dolog.

Ismételjük, hogy Benyovszky addig, mig a tárgyalás folyt, Fiuméban vállalata berendezésével és finanszirozással foglalkozott. Még nem kapta kézhez a legfelsőbb elhatározást, midön 1780. decz. 16. egyenesen II. Józsefhez a következő levelet¹⁾ intézte:

1) Orsz. Itár. Udv. kancz. 6512. A Ng. Sz. 208. l. hibásan 1781-re tettem c beadvány keltét. Téves tehát mindaz, a mit ebből következtettem.

Sire,

Qu'il est flatteux pour un Sujet de recevoir des marques non équivoques des bontés de son Maître ! Je ne crains plus rien, mon zèle et mon courage me seront garant auprès de Votre Majesté Impériale. Si des circonstances présentes ne permettent pas à V. M. Imperiale de faire réaliser l'Établissement d'une Marine et d'autres projets relatifs que j'ai eu l'honneur de proposer, je me bornerai d'éclairer les négociants sur les branches du commerce le plus analogues aux intérêts de l'État : cette voie de persuasion m'a déjà en partie réussie, plusieurs négociants se sont réunis pour faire constituer ce Porto de Bâtiments de Mer, afin de se soustraire de la dépendance dans laquelle le commerce se trouvait pour le frettage, étant obligés de se servir des vaisseaux étrangers. Or comme le frettage est la partie la plus essentielle du bénéfice du commerce maritime, s'il est une fois assuré aux sujets de Votre Majesté Impériale, j'aurais beaucoup fait en réussissant ; et comme les deux flottes sont déjà sur les chantiers à Porto-Re, j'ose espérer que d'autres négociants suivront l'exemple. Voilà Votre Majesté Impériale comment je m'emploie pour Son service, n'étant que l'instrument de Ses intérêts. Cette conduite m'assurera l'intégrité et l'impartialité, et me conservera toujours la capacité de servir dignement Votre Majesté Impériale. Je bénis le Ciel de m'avoir donné un peu de fortune, que j'ai employée pour former l'Établissement du Roulage entre Carlstadt et Fiume. Votre Majesté Impériale sera convaincue par la suite que cet Établissement servira de base au commerce d'exportation.

Après avoir reconnu le local je me suis occupé entièrement de connaître aussi les différentes branches de commerce que l'on exploite actuellement, et les rapports que l'administration présente, ou le Gouvernement établit, peuvent servir pour augmenter et faire fleurir le commerce. Je n'ose pas en faire un détail, du résumé que je me suis fait, mais mon zèle et mon amour pour le service de Votre Majesté Impériale me forcent de témoigner la vérité, que cette administration est plus propre à décourager que d'étendre le commerce.

J'ai hazardé d'ouvrir une correspondance avec les fermiers Généraux de France sur l'approvisionnement des tabacs, dont ils ont un très grand besoin. Si cette entreprise me réussit, voilà à peu près deux millions des espèces que j'importerai dans les États de Votre Majesté Impériale. Qu'il sera heureux pour moi de pouvoir me nommer toujours un digne Sujet de Votre Majesté Impériale. Me jettant à Ses pieds je réclame Sa grâce, Sa clémence et Sa justice.

Ee Votre Majesté Impériale

Le très humble et le plus fidèle de Ses Sujets
Fiume, le X-bre 1780. *Cte de Benyovszky m. p.*

E beadványában megjegyzi, minthogy a tengerészettel s ezzel kapcsolatos terveit illetőleg nincs anyagi módja azok megvalósítására, csak arra szorítkozik, hogy a kereskedőket az államra nézve leghasznosabb kereskedelmi ágakkal fogja megismertetni. Jelenti, hogy nehány partmenti kereskedő tengeri hajót fog építtetni, nehogy idegen hajókra szoruljon. Dicsekedve megjegyzi: „Fölséged látja, mennyire serénykedem szolgálatában, minthogy csak érdekei eszközének tekintem magamat. Ez a viselkedésem biztosítja integritásomat és pártatlanságomat s még-őrzendi, hogy Cs. Fölségednek méltókép szolgáljak. Áldom az istent, hogy egy kis vagyonnal ajándékozott meg, melyet a károlyváros—fiumei fuvarozás helyreállítására fordíthattam. Fölséged a jövőben megtapasztalandja, hogy ez az alapítás a kiviteli kereskedelelem alapja lesz.”

A helyszinén (tehát Fiuméban) tanulmányozván a kivitel és átalán a kereskedelelem chance-ait, ebbéli tapasztalatairól írja: „Nem merem a szerzett áttekintés egyes részleteit tárgyalni, de Felséged iránti buzgalommam s a szolgálatom iránt hivség arra késztet, hogy megmondjam az igazat: *hogy ez az administratio inkább arra való, hogy a kereskedelmet elriassza, mint hogy terjessze.*” Meglehet, hogy ebben igaza volt Benyovszkynak, de ha a magyar tengerparti kormányzóságot s a megyei és parti községeket értette, a kik az ó terveit teljesen fölkarolták, akkor elvetette a sulykot. Nemcsak manapság, de régtől fogva tapasztalt igazság, hogy a kereskedelelem érdeke expeditiv kezelést kíván. A XVIII. század hivatalos szervezete természetesen minden egyéb volt, mint könnyed.

Benyovszky levele végén tudatja II. Józseffel, hogy a francia dohányrégie főbérőivel a magyar dokánybevitel érdekében levelez. „*Ha ez a vállalata sikerül — úgymond — kétnyolc készpénz haszna lesz Felséged államainak.*”¹⁾

Mikor kezdte meg Benyovszky Móricz a szállítást, azt nem tudom pontosan megállapítani. Bizonyos, hogy neki magának fekvőségein kívül készpénze alig volt s kölcsönökkel alapította meg vállalatát, 70,520 fratra megy nagyobb kölcsöneinek a sommája. Ezzel rendezte be vállalatát. A helyett, hogy megmaradt volna a szállítás mellett, melyből idővel csakugyan jó üzlet válthatott volna, jobbra-balra kapkodott s mint „eszmékben” gazdag fő, a részleteket vagy nem értette, vagy másokra bízta. Úgy látszik, hogy a vállalatnak csak „üzleti” vezetését tartotta fenn magának. Dicséretéré válik azonban, hogy mindenfelé kiterjedt a figyelme. Igy már 1780. végén a temesvári orsz. visszacsatoló bizottsághoz fordult, hogy az ott természetben beszolgáltatott gabonadézsma-

¹⁾ E vállalata nem sikerült, noha a cancellária — melyhez Benyovszky levele került — megtett minden s a sikeresetére nagy tarifakedvezményeket igért.

ból adjanak el neki 30,000 méröt 36 krjával, ö Trieszt felé majd exportálja.

Gr. Niczky Kristóf, a bizottság elnöke, méltányolta a felhalmozott gabonakészlet apaszlását, főleg azonban a kiviteli célezatot, de nem merte a saját felelösségrére eladni a gabonát, mert a katonai kinestár 28,000 méröt 45 krért vett át az igazgatóságtól. Niczky tehát az udvari kamarára bizta a döntést.¹⁾ Benyovszky nem gyözte bevární a kamara döntését, hanem 1781. január bavában közvetlen beadvánnyal állt elő a kamaránál:

Hochlöblich Kaiserlich auch Kais. Königl. Hofkammer.

Mit Welch glücklichen Erfolge ich seit Kurzen einen neuen Kommerzial Zug zum Besten des Landes Hungarn über Karlstadt nacher Fiume errichtet, ist bekannt.

Da ich nun auch eine Verführung der banatischen Landes Erzeugnüssen und zwar an den vorräthigen aerarial Früchten über Triest zu versuchen dächte, so habe mich zu den Ende an den bevollmächtigen banatischen Landes Kommissar Herrn Grafen v. Nitzky um Erfolglassung 30^m Metzen besagter Brod Früchten verwendet, der mir denn laut seiner in Urschrift beygebogenen Antwort von 11 Christen monat 780 zu erwideren beliebte, dass er zumalen derer Erforglassung zu 36 xr. den Metzen nicht in seiner Macht stunde, er hiewegen seine Vorstellung an eine hohe Hofkammer gelangen lassen, und mir alsobald von der erfolgenden Entschlüssung Nachricht geben würde.

Wann dann ich weder noch eine weitere Verständigung erhalten, weder der Bericht selbsten erstattet sein solle, das urschriftlich Schreiben des Herrn Grafen v. Nitzky aber statt einen Bericht dienen Könne gelanget an Eine hochlöbl. Kais. auch Kais. Königl. Hofkammer mein gehorsamstes Bitten, womit mir in Rücksicht meiner um das Land erworbenen Verdiensten 30^m Metzen banatischer Halbfrucht zu 36 xr. ohne weitern erfolget werden. Wohin ich mich empfehle

Euerer Exzellenzien

unterthänigst gehorsamster
Moritz Graf v. Benyowsky.

(Bécs, udv. kamara 78 ex febr. 1781.)

Igen természetes, hogy az udvari kamara a pénzügyi szempontra utalt s kijelentette, hogy a 36 kros árnál a kinestár 4500 frtot veszt, s így nem reflektált az ajánlatra.

Alig fogott a vállalathoz, már is anyagi zavarok bántják. Hitelezői,

¹⁾ Cs. és kir. pénz. lt. 154. Dec. 1781. Hung.

a kiket nagy nyereséggel biztatott, bizalmatlankodnak s kéri a kamatokat. Emberei kialkudott béröket kivánják, főhitelezője, gr. Cigala, fenyegetődzik. Benyovszky, a ki oly vérmes reményeket táplált s biztatásával nagy várakozást keltett föl mindenütt, most egyszerre azzal fordul a kanczelláriához, hogy adjanak jószágaira betáblázandó kölcsönkép 30,000 frtot, különben nem folytathatja a vállalatot.

A kormány nagy zavarba jött. Szerette volna, ha szállítást előnyös bérlet mellett folytathatta volna, de ily bizonytalan kimenetelű kölcson t még sem merteck neki adni. Az egész ügy megbukott, mielőtt jóformán megindult volna. Benyovszky ekkor azzal a panaszzal állt elő, hogy a vármegye s a tengerparti kormányzóság üzletét, a helyett, hogy pártolnának, mindenkép megnehezítik, gátolják.

Belekapaszkodik abba, hogy a kir. végzés az ö eredeti tervét kiforgatta s megengedi a versenyt más vállalkozók részéről is. Ekkép öt megöli a lefelé licitáló verseny. Ezért nagyszabásúnak tervezett üzletét nem folytathatja.

Szörény-vármegye, mely Fiume kormányzójával egyetemben e vállalatban leginkább érdekkelt fél volt, azonnal bizottságot küldött ki az alispán elnöklete alatt. Ráállottak arra is, hogy a szerződést Benyovszky javára revisio alá vegyék, csakhogy maradjon.

A hosszas tárgyalásnak az lett az eredménye, hogy B. Marotti József, Benyovszky M. grófnak ez üzletben társa, átvette a vállalatot, de B. terheit nem vállalta el.¹⁾

Még e tárgyalások folyamán Benyovszky felségfolyamodványt nyújtott be s ezzel azonos kérését az alsóausztriai Generalkommandohoz is beterjesztette. Ebben²⁾ kifejti, hogy összes igyekezetét a felség szolgálatának szentelte. Már többször fordult a Felséghöz, hogy magasabb állást kapjon, de az idő s körülmények nem kedveztek neki,

Itt lételének nincs czélja. Francziaországban vagyoni ügyeit le kell bonyolítania s mostani nyugalmas helyzetét arra akarja használni, hogy a francia korona iránt érzett háláját a most folyó angol-francia hadjáratban kimutassa. Ennél fogva három évi szabadságot kér — fizetésének meghagyása mellett.

II. József e kérvényt 1781. szept. 17-én azzal a legf. kézirattal³⁾

1) Erről bővebben a Ny. Sz. id. tan. 210. l. A szállítás 1785-ig folyt B. tervezete szerint. Az évi forgalom alig tett 90—100,000 mázsát.

2) Cs. és kir. hadi ltár. HKR. 1781. G, no 5956, 6035—48—94.

3) 1781. no 6035—48—94. „Lieber Feldmarschall Hadik! Aus nebengehendem Schreiben des Obristen Benyowsky werden Sie ersehen, dass derselbe einen dreijährigen Urlaub ansuchet, um in französische Dienste treten zu können; da dieses

küldte meg az udvari hadi tanácsnak, hogy e kérésének (t. i. három évi szabadságolás s egyidejűleg idegen szolgálat vállalása) ebben a formában nem tehet eleget. Két urat egyszerre nem lehet szolgálni. Ha Benyovszky annak rendje szerint kilépését kérelmezi, hajlandó elbocsátani, s akkor vállalhat francia vagy más szolgálatot.

Erről a legf. elhatározásról a hadi tanács 1781. szept. 20-án kelt elnöki leirattal értesítette Benyovszky gr. ezredest.¹ Benyovszky nem is hederített e felszólításra, hanem egyszerűen belépett a francia seregbe. Nyugdíját ezért megszüntették, de nevét a sereg állományában tovább vezették.

A hiteles tényállással szemben, Benyovszky Móricz 1781. szept. 22-én Párisból azt írja:

„Ezennel értesítelek, hogy a császárné ö felségétől végre engedélyt kaptam és ismét visszaléptem a francia királyi szolgálatba.”²⁾

Ebből is kitűnik, hogy Benyovszky még sem várta kérvénye elintézését, hanem egyenesen Párisba ment. Ha e levél jól van keltezve s közölve, három valótlanság foglaltatik benne:

a) hogy a császárnétől kapott engedélyt. Attól 1781. nem kaphatott, mert Mária Terézia királynő 1780. halt meg. Meglehet, hogy lapsú's calami esett meg rajta, de ez mégis kissé vastag lapsus volna II. József ezredesétől. Azért még az is meglehet, hogy a Jókai közölte levél másolója: Ihr Majestät der Kaiserin-t olvasott Ihr Majestät der Kaiser helyett;

b) nem igaz, hogy engedélyt kapott;

c) nem igaz, hogy szept. 22. az engedélyt Párisban *megkapta*, mert a felség *elutasító végzéséről* csak szeptember 20-án kelt az udv. hadi tanács irata.

Az a való, hogy Benyovszky, miután vállalatát rosszul, adóssággal kezdte, — ma tán erősebb kifejezéssel illetnők ezt az eljárást — hitelezőinek zaklatása elől — a francia szolgálatba lépett. A m. helytartó-tanácsnál s az udvari kancelláriánál alig győzték összeírni a magán-hitelezők s a kincstár követeléseit.

A hadi kincstár is előállott, mert Benyovszky ezredével szemben

Gesuch insoweit nicht statthat, als man nicht zugleich zweien Herren dienen kann, so werden Sie dem Benjowsky bedeuten, dass er seine Entlassung aus hiesigen Diensten ordentlich anzusuchen habe, welche Ich ihm zu ertheilen und zugleich ihn von dem sonst gewöhnlichen Revers zu dispensieren geneigt bin; wornach er sodann n französische oder andere Dienste nach seinem Belieben wird übergehen können.”

¹ HKR. 1781. Prot. G. no 7457.

²⁾ Jókai i. m. II. 418. l.

sem hozta rendbe számadásait. Évekig folytak ez iránt a tárgyalások, de nem vezettek sikerre.

Benyovszkynak jóhiszeműségét menti az a körülmény, hogy egy nyilatkozatot hagyott hátra, melyben trencsényi jáoszágait hitelezői javára leköti.

Ha igaz egyfelöl, hogy Benyovszky vérmes reményei nem valósultak itthon, másfelöl az itt közlött adatokból kiderült, hogy e beléje helyezett bizalom is eltünt, s okát is látjuk.

A gróf emlékiratai angol kiadójának, Nicholssonak előszavában nagyon jellemző a következő mondás:

„A mi engem illet, mondhatom, sohse hallottam ellene valamit felhözni, a mit nem lehetett volna kétfélekép értelmezni, vagy mi olyanoktól nem eredt volna, a kik egymásnak ellentmondattak, vagy a kiknek érdekükben nem lett volna, hogy elvádjolják. Ezért tartózkodom a véleményadástól.”

Nos, noha a közlött anyagban nincs ellenmondás s teljes joggal ítéletet lehet ennek az alapján is mondani, mégsem itélkezem Benyovszky hazai, sanyarú véget ért vállalkozásáról.

Hogy Benyovszky tülerös képzelőtehetségénél fogva nem volt teljesen szavahihető, az a mi adatainkból is föltetszik. Nem lehet azonban végleg ítéletet mondani azért, mert a magánlevéllel s főleg az alapítási eljárás körül tanúsított eljárásról nincsen adatom. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Fiume s a tengerpart, akkor, mikor e vállalat megindult, még csak négy év óta bontakozott ki elhanyagolt állapotából. Sem a hatóságok, sem Benyovszky nem ismerték a helyi körülményeket eléggé. Szóval sok olyan tényezőt kell latra vethnünk, a melyek ez eredményt már eleve is meghisztották.

Mindamellett már ez az anyag is apróra bizonyítja, hogy gr. Benyovszky Móricz inkább volt érdekes, mint értékes ember. Igy írhatjuk be nevét a magyar gazdaság és kereskedelem történetébe.